

Фрагменти життя

Клим Поліщук

І— Да, ну?!

Йшов. Як у тумані. З похилою головою. З болем у серці. З образою в душі.

Міські вулиці всміхалися вечірніми вогнями.

Кокетуючи, проходили тротуарами міські панни.

Надриваючи горлянку, якась обшарпана людина закликала: "Вот почистим сапоги!.."

Поспішав. Сам не знав — куди? Чув тільки збентеженою душею щось непевне.

— Зрада!.. Хіба?..

Ах, ось воно, оте прокляте слово! Ось воно, ганебне без кінця!..

Перед тумбою зупинився. Байдужим оком оглянув плакат "Чорна пантера і білий ведмідь". Стиснув кулаки і погрозився:

—Проклята!..

Зітхнув глибоко. Подивився вгору. —Там спокійно мерехтіли зорі. — Гірко похитав головою і прошептав:

—Яка самотність!.. Яка самотність!..

Прохожі здивовано оглядали його, а він без найменшої уваги. Стояв собі, дивився на небо і думав:

— Простити? Не простити? Бути? Не бути?

Махнув зненацька рукою. Озирнувся навколо себе і голосно засміявся:

— Мій Боже! Та ж я формально божеволію... Безумовно, божеволію. .. Цілком і безповоротно...

Відчував у мозкові, як там щось віджило, заворушилося й стало шкрябатись колючими кігтями. В очах зробилося зелено. Під ногами стратився ґрунт. Не своїм голосом крикнув:

— Гидота!..

Крикнув і став бігти до "дому". Його "дома" — низенький, двоповерховий, цегляний будиночок. Щось тюремне дивилося з його стін на затишну вулицю. Три вікна в нижчому поверсі темні. Всі інші вікна світяться. Три вікна—його "дома". "А де ж вона?" — подумав.

Зайшов з подвір'я. Ще раз подивився на зорі. Потім по стареньких дерев'яних скрипучих східцях пішов до свого мешкання. Йшов коридором повз господарське помешкання й чув, як там бринів сміх його подруги. Грубий, некультурний мужчинський голос питався:

— Да, ну?!

Сей голос нагадував йому касарню і невимовно обурював.

Увійшов до кімнати. Засвітив світло. Кинув на письманий стіл свою теку з паперами, а сам став і замислився. Довго стояв так, а потім вимовив глухо:

—Се називається життя...

— Да, ну?! — озвалося десь із-за стіни.

Над столом її великий портрет. Малював один з наймолодших малярів. Став уважно дивитися, наче не бачив ніколи. Із-за скла дивилися глибокі чорні інтригуючі очі, півусмішкою кривилися уста, воронячими крильми зігнулись брови під мармуровим чолом. Простяг до портрета руки. Зойкнув.

— Як я кохаю тебе, Тамо!..

—Да, ну?! — почулось за стіною.

Він замовк. Без єдиного слова став на коліна. Стояв так і дивився в її глибокі очі, що здавалися страшною безоднею, мороком ночі, де можна було пропасти й загинути безслідно.

— Ні! Сього я не хочу! Моє ще там... впереді... далеко...

—Да, ну?!—загарчало за стіною.

...З кутка в куток. Широкими кроками. Старався прогнати думку про ганебне. Старався, але не міг...

— Зрада!.. Очевидна зрада!.. Чому зі мною стала така чудна й мовчазна? Чому там вона весела?

В очах потемніло.

— Схопити сокиру й знищити сей портрет!.. Знищити! Звичайно знищити!..

В той час увійшла вона.

—Що з тобою?—спитала.

Мовчки підійшов до вікна. Уважно став дивитися на мертву вулицю.

— Знов сцени?! Гм... — почув її голос.

—Ти... ти ганебна! — несподівано крикнув він.

—Ах!.. — і зникла за дверми.

—До хама йдеш?.. До хама?.. — кричав за нею і аж до коридору вийшов.

—Так! Коли хочеш... — озвалася іронічно.

—Да, ну?! — зареготався голос чужого чоловіка.

Він повернувся до кімнати.

— І так щодня!.. Це ж не життя!.. Конання, агонія, смерть... — говорив сам до себе.

— Божевільство, не більше...

Годинник вибив дванадцятку.

Її ще не було.

Він став перед її портретом, як раніш, і зачав гарячо молитися:

— Спаси й помилуй мене, моя кохана Тамо!.. Безумний я, бо надто все відчуваю!..

В той час увійшла вона. Стала коло порога й залилася слізьми:

— Які ми нещасні обоє!.. — простогнала...

Ліхтарі на вулиці погасли... Стало темно.

II. їх кінець

Десь вибухали життєві вулкани. Здвигалася земля. Казали — була велика й жорстока боротьба.

Після того переможці вели переможених.

Перед мною переходили одні і другі. Дивився на них і не співчував їм. Кінець, лише один кінець їх цікавив мене...

їх спершу зачинили, а потім виводили. З дверей великого сірого будинку вони йшли в зелений сад, що пишно розгорнувся навколо будинку. Покірно, як залякані вівці, вони прямували аж до високих лип в кінці саду. Там їх зупиняли і вони озиралися навколо себе. Здавалося, шукали чогось або прислухалися. Се досить важко було розгадати. — Взагалі трималися вони досить непевно.

Переможці йшли слідом за ними. Обличчя їх тупі й самозадо— волені, а очі — вогонь. Косо позираючи на переможених, вони любовно пестили дула своїх карабінів і присвистували модну воєнну пісеньку. Мотив сеї пісеньки нагадував їм ту мить, коли вони з надзвичайною відвагою напали на фортеці ворога і подолали його.

Уста переможців не можуть стриматися від саркастичної усмішки. Не далі, як тільки вчора, кучка отсих тремтячих людей ввижалася страховищем, а тепер?..—Та що там тепер говорити!..

Переможці, як видно, загубили всяку охоту розглядати переможених, бо закурили цигарки і стали дивитися на небо, як там легко пливуть весняні хмаринки. Синій, ароматний димок весело снувався між зеленими липовими вітами і дратуюче лоскотав нюх переможених. Деякі з них хотіли попросити закурити, але слова просьби зав'язли в їх горлі. — Мовчали й чогось чекали, хоч самі не знали—чого саме.

Але ось один з переможців, як видно, старший, гукнув:

— Засуджені! Слухайте вирок тимчасового суду нашої країни!

Переможені зробилися маленькими. Злилися в одну чорну пляму. Притислися друг до друга і заніміли.

Сухим, сталевим голосом читався суворий вирок. Як клацання кулемета, відбивалися в ушах переможених окремі речення й слова. Старалися слухати спокійно, але зелене листя лип і ароматний димок цигарок хвилював їх і вибивав з колії рівноваги.

Брязнуло останнє слово суворого вироку—"розстріляти!"

— О-о-о-ой!.. — вирвалося з грудей переможених і всі, як підтяте косою бадилля, схилилися додолу.

Простягни руки до неба, з великими перестрашеними очима вони стали на коліна і в один голос благали:

— Милосердя!

— Милосердя!..

— Милосердя!..

Переможці — ні слова. Всміхаючись тією самою саркастичною усмішкою, вони позирають на плазуючих переможених і байдуже докурюють свої цигарки.

В той час дехто з переможених, плачучи, плазував животом по землі й намагався обхопити ноги першого із переможців, але той тільки сплюнув.

Нарешті переможці закурили свої цигарки. Подивились друг на друга. Старший з

них скомандував:

— Засуджені! Ставайте в ряд під липами!..

І сталося так, як того бажав старший з переможців. — Переможені стиснули один одному руку і стали в один мовчазний ряд.

І знов почулася команда:

—Карабіни!..

Я вже передбачав їх трагічний кінець і поспішив втекти з того пишного саду.

Як ішов вже по забрукованій вулиці, моє вухо вчуло декілька пострілів, а потім щось гаряче бризнуло на мою ліву руку. І коли я глянув, то побачив, що то була крапля крові...

Мій Боже! При чому ж тут я? Хіба ж я винен, що такий їх кінець?..

III. Останній день...

Над землею, що конає в блідо-сизій млі весняного вечора, розгорнувся безмежно-зоряний намет неба. На заході повільно снуються смуги догорілих днів. Мінорно-срібні місячні блиски з'явилися на позолоті церковних хрестів розгнужданого міста. Високі, стрункі рішучі заводські димарі плюють в небо кудлатим димом і дисонансно пирхають.

Хто збудував їх?..

На закурених порохнечою бульварах випростовуються старі тополі. Гостра стужа суворої зими була пригнітила їх, але тепер весна пробудила силу бруньок приспаних, і вони жадібно розпукуються і впиваються шумом нового життя. Пишно здіймаються вгору їх гостряки.

Весна бринить...

Смеркається. Засвічуються вуличні ліхтарі, такі великі і такі жовті, наче гарбузи на селянських городах восени. Під ліхтарями блукають фахівці людського добробуту і тиняються повії.

Хто пожаліє їх?..

Виховані в гнилій колисці прапрадідівської моралі, творці сучасного читають кінофільмівські відозви і захоплюються "трагедіями душі" та "драмами серця".

"Сьогодні тільки для дорослих!"—сповіщають плакати.

Байдужа ніч стелиться над містом і не може постелитися. Весь час її тривожать великі ліхтарі і цікавлять різноманітно розташовані на стінах вивіски: "паштетня", "корсети", "чоботар", "го— ляр", "гандель чоловічий і жіночий"...

Що воно і до чого?..

Хитро-зеленим оком підморгує "кіно". Останній викрик останнього дня галасує сорокато розмальованим плакатом:

— Сьогодні останній день!

— Сьогодні трагедія душі на 3000 метрів!

— Сьогодні драма серця на 5000 метрів!

—Сьогодні надзвичайна жінка з бородою!

— Сьогодні всі спішіться!..

І ідуть. Спішать. Товпляться. Стають довгою низкою в чергу і зазирають в спітнілу

потилицю. Шелестять паперові гроші. Змагаються лікті. Зіркато блимають білки очей.

Хто спинить їх?..

"Кіно" мудрий і він гаразд знає, як сподобатись вулиці—всі драми й трагедії до її послуг. Всі чуття серця й поривання душі розіпнуто на вуличних плакатах.

Що се?..

Розгнуждане місто шепче камінням про останній день, а через те ніхто не хоче думати про "завтра". Є одно шалене "сьогодня", яким живуть многі. Добре тому, хто може жити лише сучасним і не зазирати в майбутнє, але я мушу зазирнути в лице Великого Прийдешнього.

Старе й нецікаве?..

Можливо! Можливо, що завтра помруть "чоботар" і "голяр", і на центральній площі міста фахівці людського добробуту вибудують їм грандіозні пам'ятники. Можливо навіть і те, що не далі, як завтра вранці, хтось утворить нову землю і нове небо.

Але зміст Прийдешнього?..

...На розі двох гомінких вулиць, серед бруду й порохнечі стоять в сірих свитах три пригноблені постаті:

— Скрізь були!..—каже одна.

— Скрізь ходили!..—промовляє друга.

— Все бачили!.. — вирікли всі разом.

Переглядаються. Всміхаються. Далекі й неприступні. Дивлюся на них, як зачарований. — Мої селяни, з мого ж таки села!..

Боляче мені, що я, полонений містом, тепер став чужий для них...

Здалека дивлюся на них і проклинаю місто. Клену його останній день і з презирством дивлюся на камінний брук, бо вже бачу—Прийдешнє.

Воно з села. В сірій свиті. За плечима десятчаний мішок, а в мішку зміст сучасного.

Прийдешнє після останнього дня...

... Мої селяни, з мого ж таки села...

IV. Вуалька

Здивовано противилась:

—Як так?!

Побожно умовляв:

—Я легенько і обережно...

Їїкоралеві уста всміхнулись:

Ти цілуєш так шалено, що я боюсь за свою ніжну вуальку...

— Так здійми її.

— Здійми сам, як хочеш...

—Хочу!..

Глянула мило в його очі. Відчув огонь в собі і зойкнув:

—Щастя моє!..

—Твоє?..

І стала голосно сміятися...

Потім враз затихла і сказала:

—Як страшно світить нам сонце!

Він не сказав нічого, тільки його лице посмутніло. Зарився кудись в далечинь і думав про себе: "Чи вартий я сього любого створіння?.." І згадував, що там, за далеким обрієм, тужать за ним його любі товариші. Тепер він бачив себе серед них, як вони, бажаючи знищити окаменілість життя, кличуть його на барикади...

Він залишив їх і пішов дорогами власного шукання. Проходив нетрями й пущами, надіючись скоротити свою важку дорогу. Байдужим поглядом проводив стрічних женщин. Слухався серця. Кохання прагнув. Коханої шукав.

Несподівано, серед буденного життя і праці, з'явилася вона. Її очі вразили його серце і затопили душу шоколадним золотом казки. Несмілий, зневірений, сумний схилив перед нею свою безталанну голову...

Благословляв ту мить, коли вона простягла йому ніжну долоню своєї лівої руки:

—Цілуй... цілуй, безталаннику...

Цілував, як святощі великі. Цілував, як цілує сонце майову троянду...

Вона знала й відчувала його. Щось рідне озвалося в душах і сполучило їх. їм здавалося, що вони жили перед віками, ще тоді, як був молодий місяць і молоде сонце, а на землі не було ні людей, ні боротьби. — Вони були перші з людей.

Сьогодні вони втекли за місто на гори, щоб визволитися на мить від важкого впливу гучних моралістичних базарів безглузлого міста і віддатися своєму чуттю. Вони знайшли те, що так довго шукали.

Досі вона дозволяла себе цілувати лише через вуальку, але тепер вуалька була в його руках... Раніш, ніж нахилитися до її уст, він зачаровано розглядав її біле оксамитове лице, злотокарі очі, чорні брови і пишну злоторусу косу.

—Любий, мені ніяково без вуальки...

Взяв її за обидві руки і повільно став схилятися до неї. Маленька мить і уста їх з'єдналися в довгій поцілунку...

Але враз він випростався і став чогось прислухатися. Його бліде лице ще більш зблідло, а уста безнадійно зашептали:

— Марсельєзи... марсельєзи... Марсельєзи...

— Що з тобою?.. Дивись сюди!.. Твоя я...

— Марсельєзи... марсельєзи... марсельєзи...

Вона стала поруч його і вчула, як десь у місті бурхливим потоком пливли звуки революційної пісні... А тоді схилилась додолу і простогнала:

— Нащо ж я зняла вуальку?!

V. Коханки немає

Вечором скучно самому. Сиджу коло свого писального стола й потопаю в диму від дешевої цигарки. Думаю: яке життя тих, що ходять по вулицях міста після дванадцятої?

Яке їх життя?! Скажіть мені!

Я від щирості завидую їм. — Вони так весело стріляють. — Лицарі!

Я теж тягнуся за революцією, але не маю змоги. Від вчорашнього дня зробився

непорушним. Виснажився в своїх почуваннях і надто при звичаївся до себе.

Вчора прийшла моя коханка і роблено веселим голосом сказала.

—Любий мій! Я мушу мати ясну шовкову сукню. Сам знаєш. Весна.

В моїх руках нудилась поезофільма сучасного поета. Ненароком показав рядки:

Весна обходиться дорого, Хто не має змоги...

Зрозуміла і зітхнула важко:

— Ось який? Хочеш, щоб я пішла до свого чоловіка?!

Розгнівана. Сувора. Непрístupна. Вся в сльозах. Забрала в редікюльчик свої вуглики й пудру і пішла кудись.

Мені стало ніяково, але не затримував. Лишився самотою і ось вже другий день заклопотано думаю: яке їх життя?

Револуція вабить, це я почуваю.

Почуваю, що далі так не зможу витримати. Знаю, що мушу встати й щось робити.

Не смійтеся! Кажу серйозно.

—Перший раз я своєму чоловікові зрадила рівно три роки тому назад!—чується за вікном жіночий голос.

Нахиляюся до вікна і дивлюсь на вулицю. Йде пара: підтоптана кокетуюча жінка і наївний безвусий студент.

Вона говорила щось про випадкові зустрічі, але то було нецікаво. Слідом за ними знов пара. Він високий, сухорлявий, з довгою бородою полковник, а може й генерал—тепер вони так змішались, що й не відрізнити,—а вона звичайненька, пухкенька бабуса. Тримаяться під руки, човгають ногами і шамкочуть.

— Насушили сухарів, але чи на довго їх хватить?! — каже вона.

— Пенсії тепер немає! Згинемо! — муркоче він.

Короткі, тривкі кроки стирають совгання старечих ніг. Виринає три мужеські постаті. Дві куценькі в піджачках і одна довга в сурдутах.

—Отой міднолобий дурень уявив собі, що він й справді критик! Думає, що писати рецензію на поетичний твір так просто, як складати партійну резолюцію з приводу аграрної реформи або несправедливого поділу між членами партії державної субсидії, — гарячиться добродій в червоному сурдутах.

—Дійсно, дійсно! Він взагалі нетерпимий серед нашого кола. Одного разу йому демократична влада пропонувала гроші на агітацію... —потакують добродії в куценьких піджачках.

Два сумнівного типу суб'єкти наздоганяють їх.

— Забуваєте, товариші, що тепер революція, а тому все має пересічний характер,—починає один суб'єкт.

—А до демократичної влади та "батьків народу" — знайте, зась! Вони потрібні через те, що у вишитих сорочках ходять, — додає другий суб'єкт.

—А-а-а!.. Наші артисти! — гукає здивовано добродій в сурдутах.

—Хе-хе-хе!.. Наші артисти! — сміються добродії в піджаках. Догадуюсь, що це з божми, але хто саме — не вгадаю.

Гаряче розмовляючи про якийсь карнавал, ритмічним кроком поміряли пішоход далі.

—Трах-тах-тах!.. Трах-тах-тах!—почулося за рогом вулиці.

Пронизливі свистки десь відгукнулись і на мить виникла думка: яке їх життя?!

Раптом гасне електрика, і в розчинене вікно сунеться темний вітер.

Понура ніч.

Скучно.

Коханки немає...

VI. Невже так?!

В місті великий здвиг. Демонструються якісь сили. Валка за валкою скриплять навантажені вози. Черепащачим кроком гримають важкі панцерники. Червоними маками цвітуть розгорнуті стяги. Осліплюючими рядами виблискують білі гасла:

— Геть тиранів!..

На широкому майдані юрби народу. Висока трибуна і промовець. Маленький, сухорлявий білявий робітник. З його горла виривається охрипле:

— Там жах і розпач! Там сваволя і шибениці! Там тирані і раби! Сонні, вставайте!..

Юрба хвилюється. їй ніяково почувати себе сонною і вона кричить:

— Вперед!.. Слава!..

Заграла десь музика. Повільною, хвилюючою ходою наблизились озброєні люди. Проти трибуни стали. Тисячі очей напружено вдивлялися в засмалені сонцем вояцькі лица. А ті, як камінні, стояли непорушно. Щось механічно-машинне в їх рухах, щось уперто жорстоке в їх очах.

Промовець говорив:

—Зміцнюйтесь, сили вояцькі! Тісніше, лави борців! Ви зітрете на порох вандалів! Здивуєте світ перемогами і укриєте себе славою! Сміливим кроком вперед!..

Захвилювалася юрба і хотіла щось кричати, але зупинилася. Вояки стояли непорушно і мовчали.

В натовпі збудився шепіт:

— Незадовольнені!..

—Певне, їм війна остогидла...

—А може вони не поділяють поглядів промовця?

— Ні! Я думаю, що їм обридла кров...

—Цікаво... цікаво...

Хвилина мовчанки викликала чуття непевності. Найпершою це відчула орхестра і заграла бойовий марш. Гострою командою здвигнуто вояцькі ряди і кинуто в ритм ударів ноги. Зникали, як і прийшли...

На трибуні ніяково всміхався промовець, і мені було жаль його.

Згодом він знов став говорити. Говорив про темряву, несвідомість, продажність і зраду. В його словах чувся смуток і бриніли сльози, але вже ніхто не плескав долонями і не гукав: "Вперед!.. Слава!"...

Щось важке налягло на плечі юрби і обтяжило її цікавими думами визвольної

боротьби. Тисячі голів струшували з себе порохнечу минулих літ і не могли струсити її. Тисячі голів почували себе зрадженими одною лавою вояків в той час, як самі могли створити легіон легіонів. Тисячі голів думали нарізно, але не могли додуматись до одного.

Поруч мене стояла щиро підмальована жінка.

Від неї віяло духом дешевої парфумерії і ще чимсь специфічним, дратуючим, млосним.

— Дурень, той білявий! Не може догадатися, через що вони такі непевні? Та ж вони за жіноцтвом нудяться, а не за перемогою! .. Коли їм щоденно говорити лише про боротьбу та про якусь там будучину, яка має бути куплена ціною їх крові, то вони колись ще не так виявлять себе! — говорила нафарбована жінка.

— Що ви хочете сказати цим?—звернувся я до неї.

Зиркнула на мене:

— Що?!. Те, що чуєте!.. Перемагає той, хто любить життя!.. Вони теж його люблять, але їх жертвують для будучини.

— Так хіба ж цього замало?

— Ні! Це вже забагато. Між живими мертві ходити не можуть. А коли серця їх і закам'яніли трохи, так все ж таки зректись краси важко. Бачили на їх кашкетах пучечки розквітлого бузку, чи ні?

— Ну, так що?

— Нічого! Ясно, що вони тужать за жінчинами, а через те такі сумні... О, як би вони вітали цього промовця, коли б так серед юрби стояли їх коханки!..

Дехто з юрби прислухався і всміхався. Якась цікава думка ворухнула насуплені брови й хмурила чола. Видно було, що кожний щось своє думав. Думав і зітхав. Ніхто не хотів заперечувати нафарбованій жінці. А вона говорила:

— Все для жінки! І революція, і боротьба, і перемога!..

Вздовж вулиці тяглись навантажені вози, гримали панцерники, маяли стяги і своїм шумом заглушали слова нафарбованої жінки і притупляли мою чуйність.

Іноді, як булька на гниловоді, виникала і пропадала настирлива думка:

— Невже так?!. Невже все для жінки?!.
VII. Мовчанка

Така золота осінь і таке все знайоме... А навколо сірі, зігнуті постаті...

Похмурі знайомі чола блискучі, палаючі огнем очі...

Стовпились великою юрбою коло "волості". Топчуться, чогось чекають.

— Гм... значиться, нове правительство завелось!.. Дивно!.. — наче в повітря, кидає слова мій сусід Артем.

— Яке там правительство, просто поцяцьковані золотом дурисвіти!.. — нестримно відрубав якийсь молодий парубок.

Я нічого. Мовчу і слухаю. Розмова починається в другім місці:

— Цікаво, для чого вони нас скликають?.. Певне, якісь розговори. ..

— Послухаєм... сам генерал, кажуть, прислав...

Знов мовчанка. Ніде ні одної усмішки, ні одного веселого лица...

Сьогодні вранці стало відомо, що приїхав якийсь посланець від якогось генерала, а разом з ним приїхала ціла сотня кавказців з кулеметами.

Поки що, то в селі було ще тихо, але по всьому було видно, що буря недалеко. Про це свідчили похмурі знайомі чола і злодійкувато-ненажерливі погляди осетинів, як вони позирали на жінок.

Ось на ґанку з'явився волосний писар і якийсь офіцер. Писаря всі добре знали, бо як тільки вибухла революція, то він весь час боронив "права селянські". Але тепер?.. Тепер він не той став... вовком на всіх позирає...

Мертва тиша запанувала навколо. І враз заговорив офіцерик:

"Собрали помещичий урожай? Нажрались уж по горло? Верно говорю или нет?"

Замовк і обвів навколо себе очами. Всі мовчали.

"Молчание знак согласия,—сказав він до писаря і провадив далі:—Мне поручено зареквизировать у вас все излишки хлеба, картофеля, сала, овса и сена. В целях избежания всяческих недоразумений, предлагаю вам немедленно выдать все излишки продуктов, или иначе мне придется заговорить с вами другим языком".

Офіцерик скінчив і задоволено всміхнувся.

В той час в юрбі почувся глухий гомін, і на ґанок вийшов той самий незнайомий мені парубчак.

— Прошу слова!..

Ще глибше мовчання.

Юрба напружено чогось чекає... І ось, як свист нагайки, почувся шипучий голос офіцера:

— Большевик!.. Взять його!..

Два здоровенні осетини вискочили з ґанку, схопили парубчак за карк і потягли в ґанок. Той тільки встиг крикнути:

— Почекайте, я ще ж нічого не сказав...

Офіцерик махнув рукою і, повернувшись до юрби, з тією самою солоденькою усмішкою, промовив:

— Видели?.. А тепер марш по домам делать дело!..

Потяглись сірі, зігнуті постаті. Йдуть мовчки, а зуби сціплені. В кожного своя думка: "Що ж тепер робити?!."

...Вечором, коли вже добре смерклося, на дзвіниці задзвонили "на ґвалт" і, одночасно, разом, в декількох місцях заторохтіли кулемети.

Мовчанка скінчилася...

м. Кам'янець,

1919 р., осінь